

İslami İlimler Dergisi
The Journal of Islamic Sciences
مجلة العلوم الإسلامية

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÜST DÜZEY KADI ATAMALARI (19. YÜZYILIN İLK YARISI)

APPOINTMENTS OF HIGH-RANKING QADIS IN THE OTTOMAN STATE
(FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY)

Cihan KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi; ORCID ID: 0000-0002-5216-183X; e-mail: ckilic82@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 3 Ocak 2023 / 3 January 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Şubat 2023 / 18 February 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2023 / Spring 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Osmanlı Devleti'nde ulema, devletin temel faaliyet alanlarında önemli mevkilere sahip olmuştur. Ulemanın icra ettiği fonksiyonun adli, idari ve beledi kısmında kadılar, eğitim kısmında müderrisler, fetva kısmında müftüler hizmet etmiştir. Diğer ilmiye görevlileri gibi devlet için önemli hizmet gerçekleştiren kadıların göreve getirilmesi belli şartlarda gerçekleşmiştir. Genel anlamda kadılıklar merkez ve taşra kadılıkları olarak ikiye ayrılmıştır. Merkezde teşkilatlanma şeyhülislamın koordinesinde ilerlerken, taşra teşkilatı kazaskerler tarafından yürütülmüştür.

Bu çalışmada XIX. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislamlar tarafından ataması gerçekleştirilen üst düzey kadıların (mevali) atamaları ele alınmıştır. Mevleviyet olarak adlandırılan yüksek dereceli kadılıklar devriye, mahreç, bilâd-ı erbaa, Haremeyn mevleviyeti, İstanbul kadılığı ve Anadolu ile Rumeli kazaskerliği basamaklarından oluşmuştur. En yüksek ilmiye makamı olan şeyhülislamlığa da bu derecelerden geçen ilmiye mensubunun atanması beklenmektedir. Söz konusu bu derecelere yapılan atamalar şeyhülislamlar tarafından "Tarîk Defterleri"ne kaydedilmiştir. Bu defterlerden Osmanlı mevleviyet kadılıkları, buralara atanan kadılar, onların görev süreleri ve meslekteki yükselmeleri hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Bu araştırmada Meşihat Arşivinde, Şeyhülislamlık Defterleri başlığı altında tasnif edilen 1245 tarihli, 13/1 numaralı tarik defterindeki 529 üst düzey kadı atamalarının bireysel hareketlilikleri tespit edilmiştir. Bireysel olarak her bir kadının kayıtlarının tasnif edilmesiyle kadıların ilmiye yolculuğundaki bireysel hareketleri ve mevali hareketliliğinin genel bir fotoğrafı çıkarılmış, ayrıca bulgular hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Ulema, Kadı, Mevleviyet, Şeyhülislam, Tarik Defteri

Abstract

The ulema held important positions in the main fields of Ottoman state structure. The judicial, administrative and municipal functions performed by the ulama were carried out by qadis, education by muderrises and fatwa by muftis. As in the other ilmiye officials, the appointment of qadis, who performed important services for the state, was subject to certain conditions. In general terms, the qadi offices were divided into central and provincial qadi offices. While the central organization proceeded under the coordination of the Sheikh al-Islam (the grand mufti of Istanbul), the provincial organization was carried out by the kazasker (qadi asker).

This study focuses on the appointments of the high-ranking qadis (mevali) appointed by the Sheikh al-Islams at the beginning of the nineteenth century. The high-ranking qadiships, called mawlawiyya, consisted of the ranks of devriye, mahreç, bilâd-ı erbaa, Haremeyn mawlawiyya, Istanbul qadi office, and Anatolian and Rumeli kazasker office. It was expected that a member of the ilmiye members who had passed these ranks would be appointed to the office of Sheikh al-Islam, the highest scholarly authority. Appointments to these offices were recorded by the Sheikh al-Islam in "Tarîk Notebooks". From these books, it is possible to obtain information about the Ottoman mawlawiyya qadi offices, the qadis appointed to these offices, their terms of office, and their advancement in the profession. Through the 529 appointment records in these tarik notebooks, individual mobility of the qadis has been identified. Through classifying the records of each individual qadi, the individual progress of the qadis in the ilmiye ranks and a general picture of the mobility of the mawalis are obtained, and an evaluation is made on the findings.

Keywords: Ottoman History, Mevleviyet, Ulema, Qadi, Sheikh al-Islam (Mufti), Tarik Notebook

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kadılık görevi ilk dönemden itibaren tesis edilmiş olmakla birlikte esas teşkilatlanması ve derecelenmesi Fatih Dönemi'nde başlamıştır.¹ Şeyhülislamlık makamının devlet ricali arasında öneminin artması ve ilmiye sınıfının reisi olarak addedilmesiyle kadıların görevlendirilmesi hususu bu makam ile kazaskerler arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşımda kadılık görevleri şeyhülislam tarafından atanan mevleviyet kadılıkları ile Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından atanan taşra kadılıkları olarak iki farklı kategoriye ayrılmıştır. Şeyhülislam ve kazaskerler tarafından atanan kadılıklar da kendi içerisinde farklı bir hiyerarşiye tabi tutulmuştur. Taşra kadılıklarının derecelendirilmesi ve hiyerarşisi ayrı bir çalışmamıza konu olmuş olup burada mevleviyet dereceli kadılıklar hakkında bilgi verilecektir.²

Mevleviyet dereceli kadılıklar ilmiye sınıfı üyelerinin gelebilecekleri en üst görevler olup bunların da kendi içerisinde bir derecelendirilmesi ve devlet hiyerarşisinde karşılığı bulunmaktadır.³ Mevleviyet basamakları alttan yukarıya doğru devriye mevleviyeti, mahreç mevleviyeti, -döneme görebilâd-ı hamse, bilâd-ı erbaa veya bilâd-ı selâse mevleviyeti, Haremeyn mevleviyeti ve İstanbul kadılığıdır.⁴ Bu görevlerden sonra sırasıyla Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ile şeyhülislamlık makamı gelmektedir.

Mevleviyet dereceli kadılıkların hangi şehirleri kapsadığı dönem dönem farklılık gösterebilmiştir. Bunlar içerisinden devriye mevleviyeti olarak kabul edilen şehirler önceleri Maraş, Bağdat, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakır iken sonrasında Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı olarak belirtilmiştir.⁵ Şehirlerin statülerinin değişmesine ve devletin toprak kazanıp kaybetmesine bağlı olarak değişen devriye mevleviyetlerinin sayısı araştırmaya konu olan tarîk defterine göre 9 adettir. Bu şehirler Filibe, Bağdat, Antep, Belgrad, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş ve Trablusgarp'tır. Bunlardan Belgrad kadılığı 13 Safer 1250/21 Haziran 1834 tarihinde mevle-

- 1 R.C. Repp, *Müfti of Istanbul A Study in the Development of The Ottoman Learned Hierarchy*, (London: Ithaca Press, 1986), 33-35.
- 2 Cihan Kılıç, *Osmanlı İlmiyesinde İstihdam ve Kariyer*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019).
- 3 İlmiye rütbelerinin mülkî ve askerî rütbelerle muadeleti için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK), 2014), 299-300.
- 4 Fahri Unan, "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/467; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1994), 16.
- 5 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 107; Unan, "Mevleviyet", 29/467; İlhami Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naipleri ve Kadıları", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmi Hayat ve Eğitim*, Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019), 159.

viyet özelliğini kaybetmiştir.⁶ Trablusgarp kadılığına ise sadece 1 Ramazan 1251/21 Aralık 1835 tarihinde tek atama yapılmıştır. Buraya görevlendirilen Samakovî Ahmed Nazif Efendi üç sene bu görevi yaptıktan sonra Üsküdar paye⁷siyle mahreç mevalisi olarak kaydedilmiştir.⁸

Devriye mevleviyetinin üzerindeki derece ise mahreç mevleviyetidir. Kudüs, Halep, Yenişehir-i Fener, Galata, İzmir, Selanik olmak üzere altı şehir kadılarından oluşan mahreç mevalilerine sonradan Eyüp (Havâss-ı Refia), Üsküdar, Girit, Sofya ve Trabzon kadıları eklenerek sayılarının on bire yükseldiği ifade edilmiştir.⁹ Ancak yine devriye mevleviyetinde olduğu gibi burada da farklı zamanlarda farklı uygulamalar gerçekleşmiştir. Örneğin Sofya kadılığının devriye mevleviyeti olarak anılmasının yanı sıra mahreç mevleviyeti olarak da belirtilmesi statüsünün değişmesi ile alakalıdır. İncelediğimiz tarîk defterinde mahreç mevalisi olarak nitelendirilen kadılar Kudüs, Halep, Havâss-ı Refîa, Selanik, Yenişehir-i Fener, Galata, İzmir ve Üsküdar'a görevlendirilmişlerdir. Buradan hareketle önceki dönemde mahreç mevleviyeti olarak addedilen Girit, Sofya ve Trabzon'un artık mahreç mevleviyeti olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bu üç kadılıktan Sofya kadılığı devriye derecesinde belirtilmişken Trabzon'a yapılan atamaların XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu kazaskeri tarafından 300, 400 ve 450 akçe ile gerçekleştirildiği ruznamçe kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁰

Mahreç mevleviyetinin üzerindeki derece bilâd-ı selâse, bilâd-ı erbaa veya bilâd-ı hamse olarak adlandırılan mevleviyetlerdir. Bu mevleviyet derecesi Mekke, Edirne ve Bursa olarak ihdas edildiğinde "bilâd-ı selâse mevleviyeti" olarak adlandırılmıştır. Mısır (Kahire) de buraya eklenince "bilâd-ı erbaa" olarak kabul edilmiş, Mekke kadılığının buradan ayrılması, Şam ve Kahire'nin de eklenmesi ile "bilâd-ı hamse mevleviyeti" olarak kullanılmıştır. Ancak incelenen defterde 1236-1255/1821-1840 yılları arasındaki atama kayıtlarında bilâd-ı erbaa olarak kaydedilmiş ve bu şehirler Edirne, Bursa, Şam ve Mısır (Kahire) mevleviyetlerinden oluşmuştur.

Mekke ve Medine'den oluşan Haremeyn mevleviyeti 1135/1723 tarihinde düzenlenmiş olup İstanbul kadılığından önceki son mevleviyet derecesidir.¹¹

6 İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi (MA), Şeyhülislam Tarîk Defterleri (ŞTD), 13/1, Varak (Vr.) 14.

7 Paye: Görev derecesi, rütbe, mertebe anlamına gelmekte olup ilmiye mensupları için kullanıldığında bir memuriyetin fiilen yapılmadığını göstermekte, rütbe ve unvan ifade etmektedir. Fiilen gerçekleştirilen memuriyete ise mansıp denilmektedir. bkz. Fahri Unan, "Pâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/193.

8 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 17.

9 Unan, "Mevleviyet", 29/467.

10 Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe Defterleri (AKR), 5193/11, Vr. 11-13; MA, AKR, 436, 9-2; 438, 14-17,

11 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 105; Unan, "Mevleviyet", 29/467.

Haremeyn mevleviyetini bilfiil yerine getirenlerin İstanbul kadılığına geçmesi beklenmektedir. İstanbul kadılığı, şehrin fethinden hemen sonra kurulmuş olup sur içi kadılığını ifade eden bir kavramdır. Taht kadısı, İstanbul efendisi, İstanbul mollası adı ile de anılmıştır. İstanbul şehrinde sur içinden başka yukarıda bahsedilen Havâss-ı Refia, Galata ve Üsküdar kadılıkları da bulunmaktadır. Ancak İstanbul kadılığından sur içi bölgesinin kadılığı anlaşılmaktadır ve sur içi kadılığı diğer üç kadılıktan üstündür.¹²

Kazaskerlik Osmanlı devletinin ilk yüzyılında mazullerinin vezirliğe geçmesine de olanak sağladığı için devletin üç temel makamından biri olarak addedilmiştir. Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılan hatta Yavuz Sultan Selim döneminde bir ara Arap ve Acem Kazaskerliği ihdas edilerek üçe ayrılan kazaskerlik makamı, son kurulan kazaskerliğin yetkileri Anadolu kazaskerine devredilmesi ile ikili teşkilat olarak varlığını idame ettirmiştir. Rumeli kazaskerliği, derece itibariyle Anadolu kazaskerliğinden yukarıda kabul edilmiştir.¹³ Şeyhülislamlık makamının önemini arttırmasına kadar ilmiye teşkilatının en önemli makamı olarak addedilen Rumeli kazaskerliği, XVI. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlığın ilmiye sınıfının reisi durumuna gelmesiyle liderliği bu makama devretmiştir.

Şeyhülislamlığın Fatih Dönemi'nden itibaren artan önemi¹⁴ Ebussuud Efendi'den itibaren ilmiye sınıfının lideri olarak addedilmesi bazı görevlerin burada toplanmasına sebep olmuştur. Nitekim daha önce kazaskerlik makamınca sadrazam aracılığı ile sultana arz edilen kadı ve müderris atamaları şeyhülislamlık makamı ile sadreyn efendiler¹⁵ arasında paylaştırılmıştır. Şeyhülislamlığın meslekteki konumuna binaen üst düzey mevali atamaları ve İstanbul'daki 50 akçe ve üzeri dereceli müderris atamaları bu makam aracılığıyla; taşra kadılıkları ile taşra medreselerinin atamaları görev yerlerine göre Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri aracılığı ile sadrazama iletilmiştir. Kazaskerler söz konusu kayıtları ruznamçe defterlerine¹⁶ kaydederken şey-

12 Mehmet İpşirli, "İstanbul kadılığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/305.

13 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", *Bellekten* 61/232, (Aralık 1997), 662.

14 Fatih kanunnamesinde Şeyhülislam ulemanın reisidir ibaresi bulunmaktadır. (*Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin*, haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul, Kitabevi, 2003), 5.) Bu ibarenin sonradan eklenmiş olma iddiası gerçek olsa bile şeyhülislamlığın artan bir rolü olduğu kesindir.

15 Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini ifade eden kavram.

16 Ruznamçe defter koleksiyonları için bkz. Cahid Baltacı, "Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası* 4/1, (Temmuz 1979), 55-100; İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri", *İslam Medeniyeti Dergisi* 4/39, (İstanbul 1980), 19-32.

hülislamlar ruûs defterlerine¹⁷ veya tarîk defterleri¹⁸ olarak adlandırılan defterlere işlemişlerdir.

Bu araştırmada daha önce müderris atamalarını incelediğimiz meşihat arşivinde bulunan 1245 tarihli 13/1 numaralı defterdeki mevleviyet dereceli ulemanın atamaları ele alınmıştır. Defter ile ilgili bilgi bahse konu çalışmada verildiği için burada tekrara düşmemek adına referans vermekle yetinilecektir.¹⁹ Defterde her mevleviyet derecesine yapılan atamalar ayrı başlık halinde sunulmuştur. Rumeli kazaskerliğinden başlamak üzere aşağıya doğru her derecenin atamaları kronolojik olarak listelenmiş aynı derecede bulunan kazaların atamaları da yine kendi içerisinde gruplanmıştır. Aktif görev yapanlar listelendikten sonra tekrar aynı sıralama ile mazul veya payeli²⁰ kadıların atama kayıtları listelenmiştir. Bundan sonra ise on iki basamaklı müderris atamalarına geçilmiştir. Aşağıda her mevleviyet derecesine yapılan atamalar başlıklar halinde incelemeye tabi tutulmuştur.

1. Devriye Mevleviyetine Gerçekleştirilen Atamalar

Mevleviyet derecesinin en alt kademesinde bulunan devriye basamağında Filibe, Bağdat, Antep, Belgrad, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş ve Trablusgarp olmak üzere dokuz kadılığa görevlendirme yapılmış olup ataması gerçekleştirilen mevali sayısı 78'dir.²¹ Bunlardan Belgrad kadılığına son atama 1 Safer 1250/9 Haziran 1834 tarihinde yapılmış, Bosnavi Şerifzade zadesi Mir es-Seyyid Mehmed Fazıl Efendi'nin 1 Safer 1251/29 Mayıs 1835 tarihinde ayrılmasından sonra yeni atama gerçekleştirilmemiştir.²² Bu tarihten itibaren Belgrad'ın mevleviyet kadılığı olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır.²³

17 Bilgin Aydın - Rifat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı* (İstanbul: Etkin Kitaplar Yay., 2011), 20-21.

18 Tarîk defterlerinin, kadı ve müderrislerin tayinlerini düzenlemek için 1829 (1245) yılında tutulmaya başlandığı söylenmekle beraber İstanbul kütüphanelerinde daha eski tarihli defterlere de tesadüf olunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde 22 adet tarîk defteri mevcut olup ilk defter 1829 (1245), en geç tarihli defter ise 1919 (1338) yılına aittir. (Bilgin Aydın - İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 0/24 (İstanbul 2015), 101. Tarîk defterlerinin bulunduğu koleksiyonlar için bkz. Arzu Güldöşüren, "Osmanlı Ulemâsı ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarîk Defterleri", *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 0/34 (İstanbul 2018), 126.

19 Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarîk Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 0/65 (Erzurum 2019), 265-287.

20 Payeli tayinler hakkında bir değerlendirme için bkz. Fahri Unan, "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Bellekten*, 62/233 (Ankara 1998), 41-64.

21 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13,14,15,16,17.

22 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 14.

23 Belgrad Mevleviyeti hususuna dair mektûbi-i hazret-i fetvâpenâhi efendi tarafına verilen ilmühaber kâimesi sureti kayd şod.

Öteden beri Belgrad hükümeti devriye mevleviyeti ise de aslından altı aded nahiyesi olup molla bulunan efendiler tarafından nevâhi-i merkumeye naib gönderilerek haylice menfaatleri olur iken bir müddetten beri nevâhi-i merkûme bütün bütün Sırp idaresine idaresine geçmiş ve Belgrad mollaları fakat nefsi-i Belgrad derûnunda olan ehl-i İslâmın

Trablusgarp'a 3 yıllığına yapılan tek atamanın dışında²⁴ diğer kazalara periyodik olarak her yıl atama gerçekleştirilmiştir.

Devriye mevalisi olarak şeyhülislamlık tarafından ataması gerçekleştirilen on iki basamaklı medrese hiyerarşisinin²⁵ ilk dört basamağında bulunan

de'âivi vakıalarını rü'yete münhasır olmuş ve Belgrad'ın Dersaadet'e bu'diyeti hasebiyle gelib gitmekde ve idarede müddet-i ikametlerinde külliyetlice mesarife muhtaç olunmuş idüğüne ve masarif-i mezkurenin çıkarılması dahi nefsi Belgrad'da bulunan ehl-i İslam'a ve bir de Sırlu tarafından senevi virülegelen kırk dört kese akçeye münhasır olarak bu keyfiyet molla bulunanlara ve ahali-i İslama ağırca düştüğüne binaen müvafık-ı irade-i seniyye buyurulduğu halde Belgrad mevleviyetten sarf olunarak tarîk-ı kazaya idhal birle başka yerden naib irsaline hacet olmayarak mürasele-i lazimesi usera ve muhafızlar tarafından orada bulunan ulamadan bir münasibine ita kılınarak ahkam-ı şer'ıyyenin icrası ve el-haletü hazihi molla bulunan Abdulkerim Efendi bu senelik sabıkları misüllü mutadat-ı mezkur kırk dört kesenin Sırlu malı maktu'undan alınmasıyla bundan böyle meblağ-ı mezburun canib-i miriye tahsis kılınması veyahut Belgrad'ın mevleviyetden sarf ve tahvili tensib buyurulmadığı surette meblağ-ı mezbur kırk dört kese akçe bu tarafta mevleviyet-i mezkure tevcih olacak efendiye bi'l-ita Belgrad'da ahkam-ı şer'ıyyenin binniyabe icrası zımnında mürasele-i şeriyyesinin? ol tarafa irsal olunmasını ve mumaileyh Abdulkerim Efendi ber mu'tad verilmesi iktiza eden kırk dört keseyi talep etmekde olduğundan ve meblağ-ı mezburun Sırlu mal maktuundan verilmesi icab edeceğinden ne vechle olacak ise tarafına işarına himmet buyurulması muhafız-ı müşarün ileyh tahrirat-ı mezkuresinde rica eylemiş olub husus-ı mezkur umur-ı miriyeden olmayup tarîk-ı ilmiyeden olduğuna ve müşaru'n-ileyhin inhasına nazaran husus-ı mezkur hakkında ne vechle emr-u irade-i seniyye müteallik buyurulur ise menut-ı irade-i aliyye idüğü mevâd-ı saire ile bend bend bâ takrir lede'l-arz Belgrad'da bundan böyle mevaliden mahsus kadı irsali ve vakıa icab etmediğinden muhafız-ı müşarünileyhin yazdığı gibi Belgrad'ın mevleviyetten ihraç veyahut ibkası şıklarının kangısı icra olursa yine inabe sureti lazım gelüb böylece idaresi takdirinde dahi naib olacak adamlar oranın hasılat-ı vakıasına kanaat etmez ise mal-ı maktuadan mevleviyet hissesi olan kırk dört kesenin mahiyeye taksimiyle bu tarafda müderrisin ve dersiam olanlardan müstehaklarından irade-i şahane buyurulacak kimesnelere mesela ikişer üçer yüz guruş şehriye maişet tahsisiyle taraf-ı eşref-i şehinşahiye bir kat dahi isticlab-ı da'vat-ı hayriye olunmak sureti hatıra gelerek keyfiyet semahatlü Şeyhülislam Efendi hazretleriyle lede'l-muhabere fi'l-asl Konya ve Kütahya kazaları dahi mevali-i devriye menasibına dahil iken sonradan arpalık suretine konulmuş olduğundan bu dahi öylece olmak veyahut ber vech-i tashih bazı müderris ve hocaların münasib ve müstehaklarına taksim ve tahsis kılınmak şıklarından kangısı emr-i ferman-ı şahane buyurulur ise öylece icrası uyabilir ise de Belgrad kazası geçenlerde dersaadete celb ve iade olunan Bosna Saray nakibi Fazıl Beye işbu sene-i mübareke Saferü'l-hayrı guresinden itibaren irade-i seniyye-i şahane ile li ecli taltif tevcih ve ihsan buyurulmuş olduğundan anın hitam-ı müddetinden sonra kazasına bakılmak münasib olacağı müşarünileyh tarafından ihbar olunmuş olmağla kırk dokuz senesi mal-ı maktuundan iktiza eden kırk dört kese hala Belgrad kadısı Abdulkerim Efendi'ye ve elli senesi mal-ı maktu'undan dahi kezalik ol mikdar akçe mumaileyh Fazıl beye verilmek ve mir-i mumaileyhin müddeti ahaliden bir münasibine inabe olunmak üzere inşaallahü teala tekmi-i müddete karib tekrar bi'l-mulahaza icabına bakılması takrir-i mezkur bi'l-esna midad-ı sulhla şerh verilerek taraf-ı hazreti sadaret-penahiden atabe-i ülya-yı hazret-i şahaneye lede'larz istizan olunduğu vechle tanzim ve icrasına ibtidar olunması mealinde mübarek hattı ihsan nukat-ı cenab-ı mülükane ne vech ara-yı sudur buyurulmuş olmağla iktiza-yı icraya himmet olunmak babında sadır olan ferman-ı ali mucibince iktiza-yı nizam derkenar olunarak mucibince ilmuhaberi verilmek ferman buyurulmağın mucibince kayd olunub keyfiyet malum olmak için mektûbi-i hazret-i fetvâpenâhi faziletlü efendi tarafından işbu ilmühaber verildi. 13 Safer 1250 bkz. MA, ŞTD, 13/1, Vr. 02.

24 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 17.

25 Kanuni döneminde son halini alan medrese hiyerarşisi aşağıdan yukarıya şu şekildedir: İbtidâ-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Hâric, Hareket-i Dâhil, Mûsılâ-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareketi Altmışlı, Mûsılâ-i Süleymâniye, Hâmise-i Süleymâniye,

hariç ve dahil dereceli (İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil) müderrislerinin atandığı kayıt altına alınmıştır.²⁶ Buna ek olarak büyük şehir ve kasabaların en yüksek derecelileri olan sitte kadılıklarından terfi eden kadıların da mevleviyete dahil olduklarında devriye mevleviyetine atandığı belirtilmektedir.²⁷

İncelenen tarîk defterinde devriye mevalisi olarak atananların atama kayıtlarında müderrislikten kadılığa geçen sayısı oldukça mahduttur. Bu şekilde müderrislikten devriye mevalisi olarak atanan 7 kadı bulunmaktadır. Mûsılâ-i Sahn müderrisliğinden Erzurum kadılığına atanan Ispartavî es-Seyyid Hüseyin Efendi;²⁸ Mûsılâ-i Sahn, Sahn, ibtidâ-i Altmışlı ve Hareket-i Altmışlı derecelerinde müderrislik yaptıktan sonra Bosna mevalisi olarak görevlendirilen es-Seyyid Ali Efendi müderrislikten devriye mevaliliğine geçen ulemadandır.²⁹ Ali Efendi Bosna'ya görevlendirilmiş olsa bile Havâss-ı refia (Eyüp) payesiyle görevlendirilmiş ve görev kaydının yanına "Mûsılâ-i bilâd-ı erbaa olmak şartıyla" ibaresi eklenmiştir.³⁰ Bağdat kadılığına ataması yapılan kadılardan Nevşehirî İbrahim Efendi de Mûsılâ-i Sahn derecesinde müderrislik yaptıktan sonra bu göreve atanmıştır.³¹ Sofya mevalilerinden Hemşinî İbrahim Zühdi Efendi hareket-i altmışlı, Nalikapanizade zadesi es-Seyyid Mehmed Sunullah Efendi ise hareket-i dahil derecesinden Sofya kadılığına atanmıştır. Yukarıda bahsedilen hariç ve dahil dereceli müderrislerin devriye mevalisi olarak atandığı yorumunu destekleyen tek atama kaydı Sunullah Efendi'nin atama şeklidir. Onun haricindeki müderrislikten atananlar daha yukarı müderrislik derecelerinden atanmışlardır ki onların da yaklaşık yarısı mahreç payesiyle atanmıştır. Mahreç payesiyle atanmaları mahreç mevaliliğinde boşluk olmadığını bu sebeple kadıların bu paye ile devriye mevleviyetini kabul ettiği yorumunu yapmamıza imkan tanımaktadır.

Tarîk defterlerinde -yukarıda bahsedilen 7 kadı haricinde- devriye mevalisi olarak atananların bir önceki görev yerlerinden bahsedilmemektedir. Ayrıca şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen kadı ve müderris atamalarında da bu mevalilerin ismine rastlanmamaktadır. Bu durum bu kadıların taşra kadılıklarından yükselen kadılar olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Söz

Süleymâniye, Dâru'l-hadîs. bkz Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul, Kayihan Yayınları, 2014, 103; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1, (Ocak 2008): 28; Her bir dereceye yapılan 1245/1829 tarihli atama defteri incelemesi için bkz. Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarîk Defterine Göre)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (Erzurum: 2019), 65:265-287.

26 Unan, "Mevleviyet", 29/467.

27 Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naipleri ve Kadıları", 159.

28 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 16, 32.

29 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 76, 80, 83.

30 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 15.

31 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13, 41, 88, 96.

konusu durumunda en azında bu atama kayıtları için Unan'ın belirttiği devriye mevaliliğine dahil ve hariç müderrislerinin atandığı bilgisi tarîk defterinden teyit edilememektedir.³²

Mevali derecesindeki kadılıkların her birinin aynı derece içindeki kadılıklarla aralarında bir üstlük astlık ilişkisi bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle bir mevleviyet derecesinde görev yapan mevalinin görevinin sonunda o derecedeki görevi tamamladığı varsayılarak bir sonraki görevinde bir üst derece göreve atanması beklenmektedir. Ancak atama kayıtlarında devriye derecesinde görev yapıp devriye mazulü olarak işlendikten sonra tekrar devriye kadılıklarına atanan mevaliler bulunmaktadır. Bu şekilde devriye mevalisi olarak görev yaptıktan sonra tekrar devriye derecesindeki mevleviyetin farklı bir kazasında görev yapan 10 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan Uşşakzade İbrahim Efendizade Mustafa Efendi 1 Safer 1250/9 Haziran 1834 tarihinde Maraş kadılığı görevini 16 ay süre sonunda tamamlamış ardından 1 Cemaziyelahir 1251/24 Eylül 1835 tarihinde devriye mazulleri arasında zikredilmiştir. 1 Ramazan 1253/29 Kasım 1837 tarihinde ise yine devriye derecesinde olan Erzurum'a kadı olarak görevlendirilmiştir.³³ Yine Maraş mevalisinden Boluvî Hafız Ahmed Efendi, Maraş'ta kadılık yapmış³⁴ ve devriye mazullüğünden sonra yatay hareket ederek Bağdat kadılığına atanmıştır.³⁵ Selanikî Nakibzâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi önce Bosna kadılığı görevi, sonrasında Belgrad kadılığı yaparken, Sürmeneli İbrahim Efendi Önce Bağdat kadılığı sonrasında ise Filibe kadılığına getirilmiştir.³⁶ Buradaki atamaların hepsi derece içinde yatay hareket etmiştir.

Devriye mevalilerinden dördü ise tekrar aynı şehrin kadılığı görevine aynı derece ile getirilmiştir. Seferihisarî Ali Efendi 1 Safer 1247/12 Temmuz 1841 tarihinde 12 ay süreyle Belgrad kadılığı yaptıktan sonra yaklaşık üç yıl mazul olarak beklemiş ve 1 Rebiülevvel 1252/16 Haziran 1836 tarihinde aynı kazaya tekrar atanmış ve 15 ay görevini sürdürmüştür. Said Efendizade Mehmed Rıza Efendi, Antep kadılığına iki defa getirilirken Filibe kadılarından Fahreddinzade Mehmed Raşid Efendi ile Kangırılı es-Seyyid el-Hac Hafız Hüseyin Efendi Filibe mevleviyetine ikişer kez görevlendirilmiştir.³⁷

Devriye kadıları içerisinde bu derecede görevlerini tamamladıktan sonra daha üst dereceli mevleviyetlerde görevlendirilen ilmiye ricali bulunmamaktadır. Bu durum bu mevalilerin daha çok kaza kadılıklarından gelmeleri ile

32 Unan, "Mevleviyet", 29/467.

33 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 16, 41.

34 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 16.

35 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13.

36 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13, 14.

37 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 40.

alakalı olmalıdır. Çünkü onların mahreç ve daha yukarı seviyedeki mevleviyetlere atanma şartını sağlamamış oldukları tahmin edilmektedir. Devriye mevalilerinden mahreç mevleviyeti payesiyle mazul olanların bu unvanı paye olarak aldığı ancak fiili görevlerini yine devriye dereceli kadılıklarda tamamladıkları görülmüştür. Örneğin Sofya kadılarından Kıbrısî es-Seyyid Hasan Tahsin Efendi 1 Cemaziyelahir 1246/17 Kasım 1830 tarihinde mahreç payesiyle 12 ay bu görevde kaldıktan sonra mahreç mazulleri arasında kaydedilmiştir. Sonrasında ise 19 Safer 1250/27 Haziran 1834'te Mekke-i Mükerreme kadılığı payesiyle Haremeyn-i muhteremeyn mevalileri mazulleri arasında zikredilmiş, 15 Rebiülevvel 1252/30 Haziran 1836 tarihinde ise İstanbul payesini elde etmiştir. Ancak fiili kadılığını sadece devriye derecesinde olan Sofya'da ifa etmiştir.³⁸

Mevleviyet derecesinin ilk basamağı olan devriye mevalilerinin hizmet süreleri değerlendirildiğinde şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır: 74 müderrisin 61'inin görev süresi -mevleviyet kadılarının normal süresi olarak belirtilen-³⁹ 12 ay olarak gerçekleşmiştir. Bunun dışında padişah iradesi ile uzatma alan yedi kadı bulunmaktadır. Bunların görev süresi 2, 3 ve 4 ay şeklinde uzatılmıştır. Sürmeneli İbrahim Efendi'nin görev süresi oldukça istisnai bir uygulamayla 12 ay uzatılmış ve görev süresini 24 ayda tamamlamıştır.⁴⁰ 12 aydan kısa süre görev yapan kadılardan Filibe kadısı İbrahimzade Mustafa Efendi 6 ay, Bağdat kadısı Kıbrısî es-Seyyid Hasan Efendi 3 ay ve Maraş Kadısı Geredeli Ali Galib Efendi 10 ay görev yaptıktan sonra vefat etmişlerdir. Tüm bu atamalar birlikte değerlendirildiğinde devriye mevalilerinin ortalama görev süresi 12,23 ay olarak tespit edilmiştir.⁴¹ Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere mevleviyet kadılıkları arasında görev süresi açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

Şekil 1: Devriye Mevalilerinin Görev Süreleri

38 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 15, 25, 28, 35.

39 Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-i Tedris", 540-541.

40 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13.

41 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 13, 15.

2. Mahreç Mevleviyetine Gerçekleştirilen Atamalar

Mevleviyet derecelerinin ikinci basamağı olan mahreç mevleviyetini Kudüs-i Şerif, Halebi's-Şehbâ, Havâss-ı Refîa (Eyüp), Selanik, Yenişehir-i Fener⁴², Galata, İzmir ve Üsküdar şehirlerinin kadılarının oluşturduğu tespit edilmiştir. Uzunçarşılı ve Yurdakul'a göre Mahreç mevleviyetine atananlar Darü'l-hadis, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsılâ-i Süleymaniye müderrisleridir.⁴³ Unan ise önceleri Sahn müderrislerinin bu makama atana bildiğini ancak XVI. yüzyıldan itibaren Sahn medreselerine ek olarak yukarıda bahsedilen dört derecedeki medrese müderrislerinin de buraya eklendiğini belirtmektedir.⁴⁴ Bir mahreç mevleviyeti münhal duruma geldiğinde medrese derecesinin en üstü olan Darü'l-hadis müderrisinden başlamak üzere atanma hakkı doğar eğer Darü'l-hadis müderrislerinden talep eden olmazsa aşağı derecedeki müderrislerin tayin hakkı doğardı.

Araştırmaya konu olan tarîk defterinde mahreç mevleviyetine 70 mevali görevlendirilmiştir. Bunların bir önceki görev yerleri incelendiğinde tamamının müderrislik görevinden kadılığa geçtiği görülmüştür. Bir alt derecede addedilen devriye mevleviyetinden mahreç derecesinde fiili olarak göreve başlayan bulunmamaktadır. Bu durum devriye mevalilerinin taşra kadılıklarından gelmesi ve yükselebilecekleri son fiili derecenin devriye derecesi olmasıyla alakalıdır. Aşağıdaki tabloda mahreç mevleviyetine görevlendirilenlerin görevlendirildikleri kadılık ve bir önceki görev yerleri verilmektedir.

Tablo 1: Mahreç Mevleviyetine Atanan Müderrislerin Dereceleri

Müderrisler	Kudüs	Halep	Eyüp	Selanik	Yenişehir-i Fener	Galata	İzmir	Üsküdar	Toplam
Darulhadis		1		2	3		2		8
Süleymaniye			1	1	5		4	1	12
Hâmise-i Süleymaniye	1		3	4		7	3	4	22
Mûsılâ-i Süleymaniye	5	6	2	1				4	18
Toplam	6	7	6	8	8	7	9	9	60

Tablodan elde edilen bilgilere göre mahreç mevleviyetine görevlendirilen müderrisler Darü'l-hadis, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsılâ-i

42 Bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan Larissa şehridir. Osmanlı Döneminde Bursa Yenişehir ile karıştırılmaması için Yenişehir-i Fener denilmiştir. bkz. Machiel Kiel, "Yenişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/474-476.

43 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 106; Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naipleri ve Kadıları", 159.

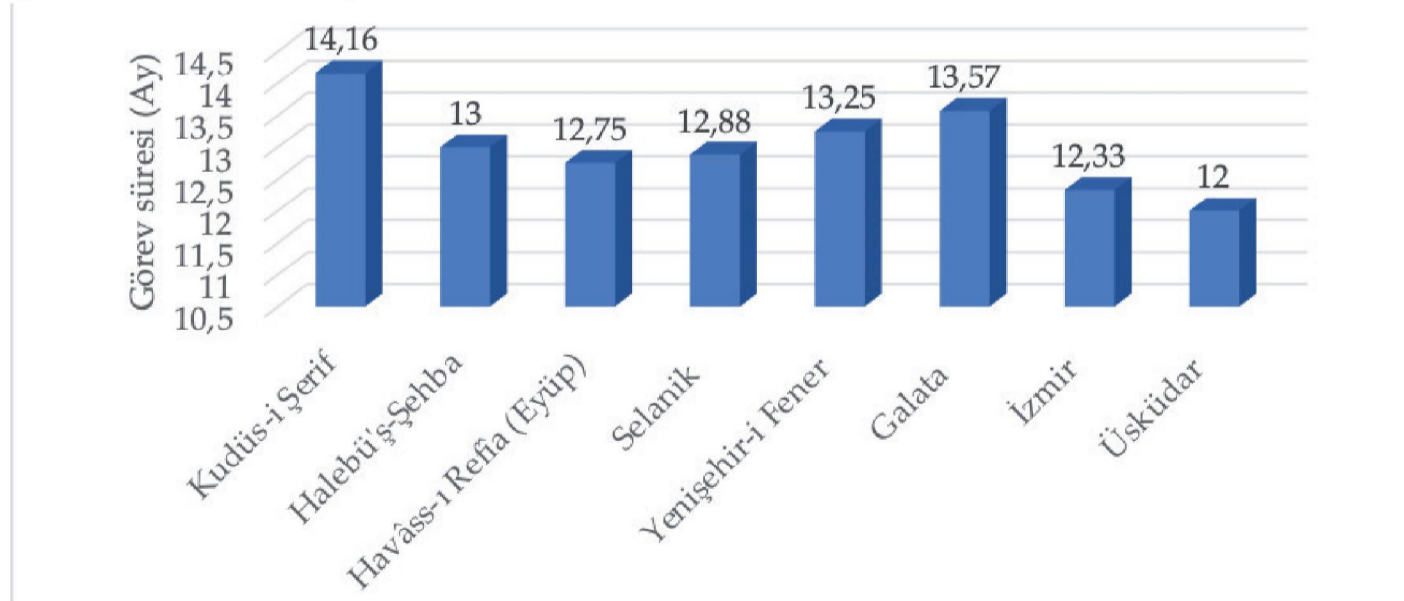
44 Unan, "Mevleviyet", 29/467.

Süleymaniye müderrisleri arasından seçilmiştir. Darü'l-hadis'ten 8 müderris, Süleymaniye'den 12 müderris, Hâmise-i Süleymaniye'den 18 müderris, Mûsılâ-i Süleymaniye'den ise 18 müderris mevali dereceli kadılıklara atanmıştır. Her ne kadar Darü'l-hadis müderrisliğinden atananların sayısı en az olarak gözüksün de bu durum Darü'l-hadis medresesinin müderris sayısı ile ilgilidir. Bu derecedeki müderrislerin tamamı mahreç mevalisi olarak görevlendirilmiştir. Bu dereceden aşağı müderrisi olarak 28 kişi tespit edilmişken bunlardan 12'si mahreç kadılığına atanmıştır. 66 Hâmise-i Süleymaniye müderrisinin 22'si, 138 Mûsılâ-i Süleymaniye müderrisinin ise 18'i mahreç kadılığına atanmıştır. Alt derecedeki müderrisler eğer atanabilecekleri mevali kadılığı bulunmazsa görevlerine devam etmişler veya boşalan bir üst dereceli kadılığa geçerek kadı olarak atanma noktasında önceliği elde etmeye çalışmışlardır.

Kibar-ı müderrisin olarak da adlandırılan bu üst düzey müderrislerin tercih ettikleri kadılık merkezleri incelendiğinde anlamlı bir farklılık dikkati çekmemektedir. Bununla birlikte Selanik'e her müderrislik derecesinden atama yapılmışken, Galata mevleviyetine atananların tamamının Hâmise-i Süleymaniye derecesinden olması dikkati çekmektedir. Ancak bunu zorunlu kılacak bir durum tespit edilememiştir.

Mahreç mevleviyeti görevinde olanların görev süreleri incelendiğinde yine 12 aylık görev süresinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Ancak müderrislerin çeşitli sebeplerle aldıkları uzatmalar ile görev süreleri farklılık göstermiştir. Kadılık merkezlerine göre görev süreleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Şekil 2: Mahreç Mevalilerinin Görev Süreleri

En uzun süreli görevler Kudüs kadılığında gerçekleşmiş bu sebeple görev süresi ortalaması 14,16 ay olarak gerçekleşmiştir. Kudüs'ü 13,57 aylık süre ile Galata kadıları izlemiştir. En az süre ile görev Üsküdar kadıları arasında gerçekleşmiştir. Selanik'te de görev uzatması olan kadılar bulunmakla beraber Çağalzade Mir Mehmed Tahir Efendi'nin henüz 6 aydır görevde iken vefat etmesiyle kadıların ortalama görev süresi 12 ay olarak gerçekleşmiştir. 5 kadı 2 ay, 16

kadı 3 ay, 2 kadı ise 4 ay “bâ-irâde-i seniyye” uzatma almıştır. 4 ay ile en fazla süre uzatma alanlar Kudüs mevalisinden Hâdimî es-Seyyid Mustafa Efendi⁴⁵ ile Galata mevalisinden Meşreb Efendi hafîdi Mehmed Arif Efendi olmuştur.⁴⁶

Ulemazade olan veya bu göreve atanmasında etkisi olabileceği tahmin edilen bir aileye mensubiyet beyan eden “zade” veya “hafîd” olarak nitelenen mevaliler 52 adettir. Bu durum toplamı 70 olan mahreç mevalilerinin %71,4'ünün önemli bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Bunların da önemli bir kısmı ulema ailesidir.

3. Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetine Gerçekleştirilen Atamalar

Mevleviyet derecelerinin alttan üçüncü basamağı olarak nitelendirilen Bilâd-ı Erbaa mevleviyetine dâhil olan şehirler de döneme göre değişmiştir. Bu değişiklikte sayılarının da değişmesine paralel ismi de “bilâd-ı selâse” veya “bilâd-ı hamse” mevleviyeti olarak değişmiştir. Araştırmaya konu olan tarîk defterinde ise “bilâd-ı erbaa” olarak Edirne, Bursa, Şam-ı Şerif ve Mısır (Kahire) şeklinde temsil edilmiştir. Anlaşılacağı üzere Edirne ve Bursa gibi devlete başkentlik yapan şehirlerin burada olması anlamlıdır. Kahire kadılığının mevali statüsüne katılması ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Şehrin fethini müteakip şehirde bulunan dört mezhep kadısı olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak bu kadıların naipleri ile ilgili yolsuzluk haberlerinin merkeze ulaşması üzerine daha önce İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği yapmış olan Muhyiddin Seyyidî (ö. 1524/5) Kahire'nin baş kadısı olarak görevlendirilmiştir. Diğer dört kadı ise onun naipleri seviyesine indirilmiştir. Muhyiddin Seyyidî'nin buraya tayini ile birlikte üst düzey medreselerde görevli müderrislerin tayin edildiği bir mansıp haline gelmiş ve sonrasında İstanbul kadılığının altında bir derece olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Şam kadılığı ise 1530'dan sonra mevali dereceli ilmiye ricalinin buraya kadı olarak atanmasından sonra mevali derecesinde addedilmeye başlanmıştır. İlk dönemlerde Şam kadılığı Kahire kadılığının altında olarak kabul edilmiş, Şam kadılığından Kahire'ye geçmek terfi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸ Ancak tarîk defterinde bilâd-ı erbaa olarak bahsedilen bu dört şehrin birbirine eşit olduğu anlaşılmaktadır. Gerek bu şehirlere atanan kadılarda gerekse bu görevlerden bir üst düzeye atanmalar içerisinde bu dört şehrin herhangi birinde görev yapmış olmanın yeterli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu şehirlerin birinde görev yapan tekrar aynı dereceli bir göreve atanmamış bilâd-ı erbaa mazulü durumuna gelerek üst düzey görev için beklemeye başlamışlardır.

45 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 8.

46 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 10.

47 Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 200.

48 Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, 201.

Defterde 1245-1253/1830-1837 yıllarını kapsayan dönemde 28 bilâd-ı erbaa dereceli mevali ataması gerçekleştirilmiştir. Bunların bir önceki görevleri incelendiğinde Kahire kadılarından Kevakibîzâde hafîdi Mehmed Said Efendi'nin sabık Kudüs-i Şerif kadısı, Abdulkerim Efendizâde Mahmud Nedayi Efendi'nin Galata kadısı, Arif Beyefendi Hazretleri mahdumu Mir Mehmed Raşid Efendi'nin Havâss-ı Refia kadısı, Mustafa Paşazade Mir es-Seyyid Osman Efendi'nin Halep kadısı olduğu görülmüştür. Şam-ı Şerif kadılarının bir önceki görev yerleri ise Halep, Galata ve İzmir olarak tespit edilmiştir.⁴⁹

Bursa kadılarından İmam-ı Sani Hazret-i Şehriyâri Hafız Mustafa Nuri Efendi sırasıyla hareket-i altmışlı, mûsilâ-i Süleymaniye müderrislikleri ve Selanik kadılığında bulunduktan sonra bu göreve gelmiştir. Vasıf Efendizâde Abdulhabib Efendi, Kudüs-i Şerif kadılığı; Ataullah Efendizade es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi ile Cevdet Efendizade Mustafa Efendiler, İzmir kadılığı görevlerinden sonra Bursa kadısı olarak görevlendirilmişlerdir. Edirne mevalilerinin bir önceki görev yerleri ise Üsküdar, Galata ve Kudüs kadılıkları olarak gerçekleşmiştir.⁵⁰ Buradaki bilgilerden anlaşılacağı üzere mahreç mevalilerinin bilâd-ı erbaa derecesi ile göreve atanırken aralarında ayırım yapılmamakta, mahreç mevleviyetinin herhangi birinden bilâd-ı erbaanın herhangi bir şehrine atanabilmektedirler.

Atamalar içerisinde Keçecizade hafîdi Abdulhalim Efendi bir yönüyle diğer bilâd-ı erbaa mevalilerinden hatta diğer mevleviyet kadılarından ayrılmaktadır. Abdulhalim Efendi 1 Zilkade 1247/2 Nisan 1832 tarihinde Şam-ı Şerif kadılığına atanmış ve bu görevi 12 ay boyunca devam ettirmiştir. Bu görevini bitirdiğinde ise bilâd-ı erbaa mazulleri arasına kaydedilmiştir. Ancak 3 ay sonra tekrar aynı kazaya atanmış ve yine 12 ay süreyle bu görevi yerine getirmiştir. Görevdeyken süresinin uzatılmaması, bunun yerine mazuller arasına kaydedilip Şam kadılığı 3 ay boş kaldıktan sonra görevlendirilmesi ilgi çekicidir ve defterde başka örneği bulunmamaktadır.

Bilâd-ı erbaa mevleviyetine atanan ulema mahreç mevleviyetinde görevini tamamladıktan sonra mahreç mazulü olarak kaydedilmiş ve yeni görev için beklemeye başlamıştır. Buradaki bekleme süreleri incelendiğinde ortalama olarak 87,64 ay mahreç mazulü olduktan sonra atanabildikleri görülmüştür. Bunlar arasında en kısa süre görev bekleyen Arif Beyefendi Hazretleri mahdumu Mir Mehmed Raşid Efendi olmuştur. Raşid Efendi 12 aylık Havâss-ı Refia kadılığından sonra 1 Cemaziyelahir 1246/18 Ekim 1830 tarihinde mazul olmuş ve 21 aylık bekleme sürecinden sonra Kahire'ye 1 Rebiülevvel 1248/29 Temmuz 1832 tarihinde atanmıştır. Selanik kadısı İmam-ı Sani

49 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 5.

50 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 6.

Hazret-i Şehriyâri Hafız Mustafa Nuri Efendi, Selanik kadılığından sonra 31 ay beklemiş ve Bursa kadısı olarak görevlendirilmiştir. En uzun süreyle görev bekleyen ise 1 Rebiülevvel 1242/3 Ekim 1826 tarihinde Kudüs'ten ayrılan Kevakibizade hafîdi Mehmed Said Efendi olmuştur. Said Efendi Kahire'ye 1 Rebiülevvel 1252/16 Haziran 1836 tarihinde atandığında 121 aylık bekleme süresini doldurmuştur. Onu ise 118 aylık bekleme süresi ile Halep'ten ayrılıp Şam'a kadı olan Kahveci Paşazade Mehmed Nuri Efendi takip etmiştir. Dört merkez karşılaştırıldığında arasında ise atanma bekleyenlerin süreleri açısından anlamlı bir farklılığı bulunmamıştır.

Şekil 3: Bilâd-ı Erbaa Mevalilerinin Görev Süreleri

Bilâd-ı Erbaa kadılarının bu mansıptaki ortalama görev süreleri 14,33 ay olarak gerçekleşmiştir. 15,8 ay ile en uzun süre Şam kadıları görev yaparken, 13,28 ay ile Bursa kadıları en az süre görevde bulunan kadılar olmuştur. Görev süresi en uzun gerçekleşen kadı ise yukarıda iki defa atandığı belirtilen Abdulhalim Efendi haricinde önce 6 sonra 4 ay uzatma alarak 22 ay görev yapan Kahire kadılarından Halil Hamid Paşazade Arif Beyefendi Hazretleri mahdumu Mir Mehmed Reşid Efendi olmuştur.

4. Haremeyn Mevleviyetine Gerçekleştirilen Atamalar

Bilâd-ı erbaa mevleviyeti üzerindeki derece Haremeyn mevleviyetidir. Mekke ve Medine kadılıklarından oluşan dereceye Bursa, Edirne, Kudüs ve Şam mazullerinin atanması, buradan mazul olanların ise İstanbul kadılığına yükselmesi beklenmektedir.⁵¹

Fetihlerini müteakip Şam, Halep, Kahire ile birlikte ilmiye hiyerarşisine dâhil olan Mekke ve Medine kadılıkları üst düzey mevleviyet olarak telakki edilmekle birlikte mevkileri tam olarak belirlenmemiştir. Yavuz Sultan Selim Müslümanlar açısından önemli bu iki şehre duyulan hürmetin göstergesi olarak kadılarının merkezden tayin edilmemesini kararlaştırmıştır. Ancak sonrasında burada da merkezden gönderilen mevaliler görev almaya başlamıştır. 1540'dan

51 Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-i Tedris", *İlmiyye Salnamesi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1998), 540-541.

sonra Mekke, 1555'ten sonra ise Medine kadıları mevaliler arasından görevlendirilmeye başlanmıştı.⁵² XVI. yüzyılda Mekke kadılığına getirilen Nişancızade Şemseddin, Sahn müderrisi; Medine kadılığına getirilen diğer bir Şemseddin ise Yavuz Sultan Selim Medresesi müderrisi idi. 1581 tarihinde Medine'ye atanan Mirza Mahdum ise Bağdat kazasından buraya görevlendirilmişti. Bu atamalara göre bu yüzyılda Mekke ve Medine kadılıklarına görevlendirilenler farklı mevali seviyeleri arasından tercih edilebiliyordu.⁵³

Haremeyn kadılarının 1723 tarihinden itibaren derece olarak birbirlerinden farkı bulunmamaktaydı. Buradaki rütbeye ulaşmış mevalilerin hepsi İstanbul kadılığına atanma hakkını elde edebiliyordu. Ancak 1775 tarihinden itibaren Haremeyn derecesini sadece paye olarak alanların değil bilfiil bu görevi yerine getirenlerin İstanbul kadılığına getirilmesi kanun haline gelmişti.⁵⁴

İncelen tarîk defterinde her birine sekizer olmak üzere 16 mevali Haremeyn kadılığına atanmıştır. Bunların bir önceki mevleviyet derecesi olan bilâd-ı erbaa mevleviyetinden olması beklenirken daha alt derecedeki mevleviyetlerden de atama gerçekleştiği tespit edilmiştir. Medine kadılığına atanmaların bir önceki görev yerleri Şam, Edirne gibi bilâd-ı erbaa mevleviyetleri olduğu gibi Havâss-ı Refia (Eyüp) ve Galata gibi mahreç mevleviyetlerinden de atama yapılmıştır. Mekke kadılığına da Bursa, Şam ve Kahire gibi bilâd-ı erbaa mevleviyetlerinden atama yapıldığı gibi Havâss-ı Refia mahrecinden de atama yapılmıştır. Örneğin Süleyman Beyzâde Mir Mehmed Kamil Efendi 1 Cemaziyelahir 1243/20 Aralık 1827 tarihinde Eyüp kadılığından mahreç mazulleri arasına kaydedilmiştir. 5 Zilkade 1247/6 Nisan 1832 tarihinde Mekke payesini almış 1 Muharrem 1250/10 Mayıs 1834 tarihinde ise bilfiil Mekke kadısı olarak görevlendirilmiş ve 12 ay bu görevi ifa etmiştir.⁵⁵

Haremeyn mevleviyetinden itibaren bu makamı paye olarak alanlar çoğalmıştır. Mevali derecelerinin yukarıya doğru azalması sebebiyle fiili olarak bu göreve atanamayanlar itibar olarak bu dereceye atanmışlar sonrasında ise fiili olarak göreve başlayabilmişlerdir. 28 atamadan bu durumun istisnaları Aşer Efendizade Mehmed Bahaeddin Efendi ile Benlizade Mehmed Es'ad Efendi olmuştur. Bahaeddin Efendi Kahire kadılığı, Mehmed Es'ad Efendi ise Şam kadılığı görevlerinden sonra bilâd-ı erbaa mazullüğünden Mekke kadılığına bilfiil atanmıştır.⁵⁶

Mekke kadılarının görev sürelerinin ortalamaları almış oldukları uzatmalarla 12,7 ay olarak gerçekleşmiştir. En uzun süre görev yapan Mekke

52 Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, 202.

53 Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, 203

54 Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-i Tedris", 541.

55 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 5, 27, 34.

56 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 7.

kadısı Valide Kethüdası Mir el-Hac Mehmed Sadık Efendi olmuştur. Muharrem 1247/Haziran 1831'de göreve başlayan Mehmed Sadık Efendi 1250 Muharrem/Haziran 1834'e kadar görevi sürdürmüştür. Mekke kadılığı 1248/1832'de Benlizade Mehmed Es'ad Efendi'ye tevcih edilse de onun "ref" olunmasıyla Sadık Efendi göreve devam etmiştir. Haremeyn mevalileri arasında en kısa süre görev yapan Medine kadısı Hafız İbrahim Efendi olup bunun sebebi henüz iki ay görev yaptıktan sonra vefat etmesidir. Diğer mevleviyet atamalarından farklı olarak Haremeyn mevalilerinin tüm atamaları Muharrem ayının "gurre" sinde gerçekleşmiştir.

5. İstanbul Kadılığına Gerçekleştirilen Atamalar

İstanbul'un fethinin hemen ardından teşkil edilen İstanbul kadılığı devlet merkezinde bulunması ve devamlı olarak padişah ile sadrazamla temasta olması ve buranın mazullerinin kazaskerlik ile görevlendirilebilmesi sebebiyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Dört kadılık olarak teşkilatlanan İstanbul şehri bilâd-ı selâse⁵⁷ olarak da bilinen diğer üç kadılığa ek olarak sur içi veya tarihi yarımada yetki merkezi olarak teşkilatlanmıştır.⁵⁸

İstanbul kadılarının erken dönemlerde atamaları Rumeli kazaskerleri tarafından sadrazamlara teklifi ve onun da sultana arzı şeklinde gerçekleşmekteydi. XVI. yüzyıldan itibaren ilmiye teşkilatında meydana gelen değişikliğe bağlı olarak şeyhülislamın arzı ile Mekke, Bursa ve Edirne kadıları arasından gerçekleştiği görülmektedir.⁵⁹

Tablo 2: İstanbul Kadılığına Gerçekleştirilen Atamalar

İstanbul Kadılığına Atanan Ulema	Atanma Tarihi	Görev Süresi
Yusuf Paşazade Mir Mehmed Nazif Efendi	1 Muharrem 1245/3 Temmuz 1829	12
Selim Mollazade es-Seyyid Abdurrahim Efendi	1 Muharrem 1246/22 Haziran 1830	12
Mollacıkzade Mehmed Servet Efendi	1 Muharrem 1247/12 Haziran 1831	12
Selim Mollazade es-Seyyid Abdurrahim Efendi	1 Muharrem 1248/31 Mayıs 1832	12
Çerkeşî Mehmed Efendi	1 Muharrem 1249/21 Mayıs 1833	16
Vakanüvis Şeyhizade es-Seyyid Mehmed Es'ad Efendi	5 Cemaziyelevvel 1250/ 9 Eylül 1834	16
Arif Efendizade Mehmed Raif Efendi	1 Ramazan 1251/21 Aralık 1835	

İncelenen tarîk defterinde 1245-1251/1829-1835 yılları arasında olmak üzere İstanbul kadılığına 7 atama gerçekleşmiştir. Bunlardan Arif Efendizade Meh-

57 Bilâd-ı Selâse kavramı Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıklarının karşılığı olarak kullanılabilirdiği gibi, Bursa Edirne ve İstanbul kadılıklarını ifade etmek için de kullanılmıştır. Burada ilk anlam kastedilmektedir.

58 Mehmet İpşirli, "Payitaht İstanbul'un idaresi ve İstanbul Kadısı", *Büyük İstanbul Tarihi*, (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016), 3/65.

59 Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 149.

med Raif Efendi bilfiil Edirne kadısı olduktan sonra Mekke payesi almış ve 5 yıl sonra İstanbul kadısı olarak göreve başlamıştır.⁶⁰ Raif Efendi'nin selefi Vakanüvis Şeyhizade es-Seyyid Mehmed Es'ad Efendi de bilfiil Üsküdar kadılığı yaptıktan sonra 17 Recep 1245/12 Ocak 1830 tarihinde Mekke payesini, 23 Safer 1248/22 Temmuz 1832 tarihinde İstanbul payesini almıştır. İstanbul kadılığına bilfiil atanması ise 1 Muharrem 1249/21 Mayıs 1833 tarihinde gerçekleşmiştir.⁶¹ Yine Mekke payesini alıp İstanbul kadısı olarak atananlar arasında Mollacıkzade Mehmed Servet Efendi ile İzmir ve Ordu-yı Hümayun kadısı⁶² Çerkeşî Mehmed Efendi de yer almıştır.⁶³

Haremeyn mevleviyetinden olan Medine kadılığı görevinden İstanbul kadılığına atanan ise Selim Mollazade es-Seyyid Abdurrahim Efendi olmuştur. Abdurrahim Efendi istisnai olarak bu göreve iki defa gelmiş birinci görevini 1 Muharrem 1247/12 Haziran 1831 tarihinde tamamladıktan bir yıl sonra tekrar atanmış ve yine 12 süreyle görev yapmıştır.⁶⁴

Şam-ı Şerif kadılarında Yusuf Paşazade Mir Mehmed Nazif Efendi'nin kaydında İstanbul kadılığının bir önceki aşaması olarak telakki edilen Mekke veya Medine'de görev yaptığına veya bu görevlerin payesini aldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen önce paye olarak üç sene, sonrasında ise bilfiil İstanbul kadısı olduğu görülmüştür. Bu durum istisnai de olsa Haremeyn mevleviyeti unvanına sahip olmadan İstanbul kadısı olunabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul kadılarının görev sürelerinin ortalamaları 13,71 ay olarak gerçekleşmiştir.⁶⁵ 12 ay olan görev süresinin bu süreden uzun gerçekleşme sebebi üç İstanbul kadısının dörder ay uzatma almasıdır. Öncelikle İstanbul kadılığının payesini alan kadıların görevlerine bilfiil başlaması için yaklaşık olarak 48 ay beklemleri gerekmiştir. Çerkeşî Mehmed Efendi hariç diğer İstanbul kadılarının ulema sınıfına veya önemli bir göreve sahip olan bir aileye mensup olduğunu ifade edebiliriz. Diğer mevalilerin aileleri ile ilgili bilgi verilmesi ailesi hakkında bilgi verilmeyenlerin bu göreve gelmelerinde etkisi olmayan bir aile-

60 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 4, 6.

61 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 4, 24, 26.

62 Ordu-yı Hümayun Kadılığı: Padişah sefere gittiği zaman kazaskerler de onlarla birlikte gider ve ordunun şer'i işlerini görürlerdi. Padişahlar seferden ayrılınca veziriazamlar, serdar-ı ekrem olarak ordunun başında olduğunda ise kazaskerler padişahın yanında olduklarından mevali kadılarından biri şeyhülislam konağında kazaskerlere yapıldığı gibi merasimle hil'at giydirilerek görevlendirilirdi. Meşakkatli bir görev olduğu için bu görevi yerine getirenler üst mansıba atanmada gözetilirdi. bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, 133-134.

63 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 4, 21, 24, 27.

64 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 4, 21, 24, 26.

65 Ortalama sürenin hesaplanmasında göreve 12'şer aylığına iki defa getirilen Abdurrahim Efendi'nin görev süresi 24 ay olarak değil uzatma olarak atanmadığı iki defa atandığı için her bir görevindeki süre esas alınmıştır.

ye mensup olduğu yorumunu yapmamıza imkân tanımaktadır. Bu durumda 7 İstanbul kadısından sadece biri ortalama bir aileye mensup görünmektedir.

6. Anadolu Kazaskerliğine Gerçekleştirilen Atamalar

Orhan Gazi veya I. Murat döneminde⁶⁶ kurulan kazaskerlik makamı vezirlik ve beylerbeylik ile beraber devletin temel unsurlarından biri olmuştur. Kazaskerlik, devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak üstlendiği görevlerin aksamadan yerine getirilebilmesi için Fatih Döneminde Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın arzıyla ikiye ayrılmış ve derece olarak Anadolu kazaskerliği Rumeli kazaskerliğinin altında kabul edilmiştir.⁶⁷

Meşihat makamında tutulan ve meşihat arşivinde 13/1 kaydıyla arşivlenen tarîk defterinde İstanbul kadılarının atanmasının beklendiği Anadolu kazaskerliği görevine 7 ilmiye mensubunun atandığı görülmektedir. Bunların listesi, atanma tarihleri ve görev süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Anadolu Kazaskerliğine Gerçekleştirilen Atamalar

Anadolu Kazaskerliğine Atanan Ulema	Atama Tarihi	Görev Süresi
Meşreb Efendizade Abdurrahman Efendi	20 Şaban 1245 / 14 Şubat 1830	12
İmam-ı evvel Hazreti Şehriyâri es-Seyyid el-Hac Mehmed Zeynelabidin Efendi	20 Şaban 1246 / 3 Şubat 1831	16
Yahyazade Mehmed Said Efendi	1 Zilhicce 1247 / 2 Mayıs 1832	12
Melek Paşazade Mir Abdulkadir Efendi	1 Zilhicce 1248 / 21 Nisan 1833	15
Emin Beyzade Mir Abdulkadir Efendi	1 Rebiülevvel 1250 / 8 Temmuz 1834	15
Yusuf Paşazade Mir Mehmed Nazif Efendi	1 Cemaziyelahir 1251 / 24 Eylül 1835	16
Selim Mollazade es-Seyyid Abdurrahim Efendi	1 Şevval 1252 / 9 Ocak 1837	

Tablodaki Anadolu kazaskerlerinin defterden ulaşılabilen önceki görevleri şu şekilde gerçekleşmiştir. Abdurrahman Efendi, İstanbul kadılığından sonra 3 Muharrem 1243 / 27 Temmuz 1827 tarihinde Anadolu payesi almış yaklaşık 19 ay sonra bilfiil aynı göreve atanmıştır. Meşreb Efendizade Abdurrahman Efendi de İstanbul kadılığını fiilen yapıp Anadolu kazaskerliğine atanan mevaliler arasındadır. İstanbul kadılığı görmeden Anadolu kazaskerliğine atanan ulema da bulunmaktadır: Mehmed Zeynelabidin Efendi, Selanik kadılığından sonra 3 Şevval 1243 / 18 Nisan 1828 tarihinde Anadolu payesi alıp 20 Şaban 1246 / 3 Şaban 1831 tarihinde bilfiil söz konusu göreve başlamıştır. Bu göreve başladıktan iki ay sonra Rumeli payesi verilmiş, aşağıda görüleceği üzere bu görevi de fiilen yürütmüştür. Melek Paşazade Mir Abdulkadir

66 Hangi dönemde kurulduğuna ilişkin tartışmalar için bkz. Mustafa Şentop, *Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl sonlarına kadar)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2002), 19-30.

67 İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", 662.

Efendi, Medine-i Münevvere kadılığından sonra 3 Şaban 1241 / 13 Mart 1826 tarihinde Anadolu payesini almış, bundan yaklaşık yedi yıl sonra ise fiilen atanabilmiştir. Bu atamalar İstanbul kadılığını fiilen veya paye olarak elde edememiş kişilerin de kazasker olabildiğini göstermiştir.

Anadolu kazaskerlerinin ortalama görev süresi 14,33 ay olarak gerçekleşmiştir. Birçoğunun görevi “bâ irâde-i şâhâne” uzatılmıştır. Tamamı önce Anadolu mevleviyetinin payesini almış ancak 2 ila 6 yıl arası bekleme süresinden sonra fiilen atanabilmişlerdir.

7. Rumeli Kazaskerliğine Gerçekleştirilen Atamalar

Anadolu kazaskerliğinin üzerinde bir makam olarak addedilen Rumeli kazaskerliği her ne kadar yukarı mertebede ise de ona emredici bir rolü bulunmamaktadır. Üstünlük daha çok itibari olmakta alınan ücretlerden ve Rumeli kazaskerliğinin Anadolu kazaskeri olarak görev yapanlar arasında seçilmesinden kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rumeli kazaskerin 572 akçe, Anadolu kazaskeri ise 563 akçe alması aradaki dereceye dikkat çekmek içindir.

Rumeli görevine atananlar tekerrür denilen bir uygulama ile tekrar bu göreve atanabilirlerdir.⁶⁸ Tarîk defterinde gerçekleştirilen atamalar incelendiğinde bu duruma örnek bulunmasa da aşağıda ismi verilen Rumeli kazaskerlerinin defterin içerdiği tarihte olmasa bile bu göreve tekraren atandıkları terceme-i hallerinden anlaşılmaktadır.⁶⁹

Tablo 4: Anadolu Kazaskerliğine Gerçekleştirilen Atamalar

Rumeli Kazaskerliğine Atanan Ulema	Atama Tarihi	Görev Süresi
Pirizâde Hafîdî Mir Yahya Efendi	1 Muharrem 1245/3 Temmuz 1829	12
Seretıbbâ-i Sultanî Mustafa Behçet Efendi	1 Muharrem 1246/22 Haziran 1830	15
Halil Hamid Paşazâde Mir Mehmed Arif Efendi	1 Rebiülahir 1247/10 Ağustos 1831	15
Arabzâde Efendizâde Mehmed Sadullah Efendi	1 Recep 1248/24 Kasım 1832	15
İmam-ı evvel Hazreti Şehriyari es-Seyyid el-Hac Mehmed Zeynelabidin Efendi	1 Şevval 1249/11 Şubat 1834	17
Arabzâde Efendizâde Mehmed Hamdullah Efendi	1 Rebiülevvel 1251/27 Haziran 1835	17
Melek Paşazâde Mir Abdulkadir Efendi	11 Şaban 1252/21 Kasım 1836	17

68 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 162.

69 Tablo 5'te gösterilen Rumeli kazaskerlerinden Yahya Efendi ile Behçet Efendilerin atamaları ikinci, Mehmed Arif Efendi'nin ataması ise üçüncü defa bu göreve gelmelerine aittir. Mehmed Arif Efendi 1 Muharrem 1254/27 Mart 1838 tarihinde dördüncü defa olmak üzere göreve getirilmiştir.

Defterde bilfiil Rumeli kazaskeri olan ilk mevali Pirizâde Hafîdi Mir Yahya Efendi'dir. Yahya Efendi 1 Muharrem 1245 tarihinde bu göreve atandığı için önceki kayıtları bulunmamaktadır. Ancak defterde belirtilmemesine rağmen bu göreve ikinci kez getirilmiştir.

Aynı zamanda hekimbaşılardan olan Mustafa Behçet Efendi Sırasıyla İzmir, Kahire, Haremeyn ve İstanbul kadılıkları payelerini almış 1821 tarihinde Anadolu kazaskeri olmuştur.⁷⁰ 1 Muharrem 1246/22 Haziran 1830 tarihinde başhekim iken ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. Halil Hamid Paşazâde Mir Mehmed Arif Efendi'de yine Behçet Efendi gibi bilfiil Rumeli kazaskerliği görevini yaptıktan sonra ikinci kez bu göreve atanlar arasındadır.

Etkili Osmanlı ulema ailelerinden Arabzâde⁷¹ olarak bilinen aileye mensup Mehmet Sadullah ve Mehmed Hamdullah Efendiler de Anadolu kazaskerliği yapıp Rumeli kazaskerliğine atanmışlardır. Ancak Sadullah Efendi, Rumeli payesini aldıktan 5 yıl sonra bilfiil göreve atanmışken Hamdullah Efendi Anadolu payesi ile devam etmiş ve 67 ay sonra Anadolu payesinde iken Rumeli kazaskerliğine bilfiil atanmıştır.⁷²

İmam-ı evvel Hazreti Şeyriyari es-Seyyid el-Hac Mehmed Zeynelabidin Efendi Selanik kadılığı görevinden sonra 3 Şevval 1243/18 Nisan 1828 tarihinde Anadolu Payesi almıştır. Yaklaşık üç sene sonra bilfiil bu göreve atanmış, 16 ay bu görevi yürütmüştür. Akabinde Rumeli payesi ile mazul olmuş ve 1 Şevval 1249 tarihinde 17 ay sürecek olan Rumeli kazaskerliği görevine başlamıştır.⁷³

Defterdeki kayıt sırasına göre ilk, kronolojik olarak son Rumeli kazaskeri Melek Paşazade Mir Abdulkadir Efendi'dir. Onun önceki görevlerinden Medine kadısı olduğu ardından önce paye alarak sonrasında bilfiil görev yaparak Anadolu kazaskeri olduğu anlaşılmaktadır.

Rumeli kazaskerlerinin ortalama görev süresi 15,42 ay olarak gerçekleşmiştir. Sadece Yahya Efendi 12 ay görevi sürdürmüş diğer kazaskerler üç veya 5 ay uzatma almışlardır. Burada kaydedilen Rumeli kazaskerlerinden hiçbiri şeyhülislam olarak göreve getirilmemiş ilmiye tarikindeki yükseldikleri son nokta burası olmuştur.

Sonuç

Tarîk defterinde üst düzey ulemanın atandığı mevleviyet dereceleri; devriye mevleviyeti, mahreç mevleviyeti, bilâd-ı erbaa mevleviyeti, Haremeyn

70 Nil Sarı, "Behcet Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/345.

71 Arapzade ailesi için bkz. Arzu Güldöşüren, ""Üç Asır İstanbullu Bir Ulema Ailesi: Arabzadeler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 23/45 (Aralık 2018), 24-79.

72 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 3, 19, 21.

73 MA, ŞTD, 13/1, Vr. 3, 19, 21.

mevleviyeti, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği olarak tespit edilmiştir. İlmîye sınıfının en üst derecesi olan şeyhülislamlık makamına yapılan atamalar ise defterde yer almamıştır. Ancak görevden ayrılıp mazul duruma düşen şeyhülislamların kaydı diğer mazuller gibi deftere işlenmiştir. Defterde 529 atama kaydı olup bunların hepsi farklı ulemaya ait değildir. Defterin kayıtları içerdiği tarih aralığına göre bir ilmîye mensubu ortalama olarak bir dereceye atandıktan sonra mazul duruma düşmesi ve yeniden göreve atanması ile ilgili kayıtları içermektedir. Dolayısıyla defterde yukarıda verilen rakamın yaklaşık olarak üçte biri oranında farklı mevalinin ismi ve kaydı bulunmaktadır.

Mevleviyet dereceleri arasında kademeli bir durum söz konusu ise devriye mevleviyeti diğer derecelerden farklı bir statüde kabul edilmektedir. Gerek bu dereceye atanan gerekse buradan mazul olan ulema incelendiğinde diğer mevleviyetlerden ayrı tutulduğu anlaşılmaktadır. Buraya atanan ulema üst düzey medreseler yerine taşra kadılıklarından atanmıştır. Yine buradan mazul duruma gelen ulema üst kademelere olan yolculuğa devam edememiş ilmîye tarîkini burada nihayete erdirmiştir.

Mahreç mevleviyeti ve üzerindeki diğer mevleviyetler ilmîye tarîkinde ilerleme şansı tanınması bakımından avantajlıdır. Bu hakkı elde eden ulemanın üst düzey medreselerde görev yapmış olma şartı vardır. Mahreç mevleviyetine atanan ulemanın hemen tamamının müderrislikten geçmesi bu durumun göstergesidir. Dolayısıyla ilmîye yolculuğunun üst kademelerine doğru yolculuk yapmak için müderrislik kariyeri yapmak ve buradan üst düzey kadılıklara geçmek ile mümkündür. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra doğrudan kadılık mesleğini seçen bir ilmîye mensubu mevali derecesine (devriye) ulaşsa bile -ki bu durum da oransal olarak oldukça düşüktür- ilmiyenin en üst kademelerine ulaşması mümkün değildir.

Mevleviyetin aynı basamağında bulunan kadılıkları arasında statü farklılığı bulunmamaktadır. Bir derecede 2, 4 veya 8 farklı kadılık bulunsa da bunlar birbirine eşit durumdadır. Kadılıkların aynı derecede addedilenlerinde yatay atama olmaması bir sonraki atamalarının hep üst dereceye olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu durumun istisnası olan birkaç atamada ise özel durumlar söz konusudur ve muhtemelen ulemanın tercihi etkili olmuştur.

Mevali derecesinde görev süresi 12 aydır. Ancak ulemanın görevi esnasında uzatma alması bu süreyi yukarı taşımıştır. Basamak yükseldikçe ulemanın uzatma alması artmış bu da görev süreleri ortalamalarını arttırmıştır. Devriye mevleviyetinde görev süresi 12,23, mahreç mevleviyetinde 12,98, Bilâd-ı erbaa mevleviyetinde 14,33, Haremeyn mevleviyetinde 12,7, İstanbul kadılı-

ğında 13,33, Anadolu kazaskerliğinde 14,33, Rumeli kazaskerliğinde ise 15,42 ay olarak gerçekleşmiştir. Genel ortalama ise 12,96 ay olarak gerçekleşmiştir.

Mahreç basamağından şeyhülislamlığa kadar olan basamaklarda yaklaşık 7 yıl fiilen görev yapmak gerekmektedir. Bununla birlikte her basamak arasındaki mazul olarak bekleme süresi de eklendiğinde mahreçten şeyhülislamlığa kadar yaklaşık 25 yıllık bir süreye ihtiyaç vardır. Bunun üzerine bir de mevali olana kadar müderrislikte geçen süre eklendiğinde üst düzey görevlere ulaşabilenlerin hem mesleklerinin hem de hayatlarının son demlerinde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Vefat ettiği belirtilen ulema sayısı bu durumu destekler niteliktedir.

Gerek taşra kadılıkları ve müderrislikleri gerekse üst düzey müderrislik ve kadılıklar dikkate alındığında meslekte yükseldikçe ulema ailelerinin etkinliği arttığı gözlenmektedir. Atamaların yaklaşık %75'inin ailesi ulema veya üst düzey görevde bulunmaktadır. Bu durum ulemanın etkinliğini göstermekte ancak kapalı bir grup veya tekel oluşmadığını da ifade etmektedir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri:**

İstanbul Müftülüğü Bâb-1 Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi (MA), Şeyhülislam Tarîk Defterleri (ŞTD), 13/1.

İstanbul Müftülüğü Bâb-1 Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi (MA), Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe Defterleri (AKR): 436, 438.

Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Anadolu Kazaskerliği Ruznamçe Defterleri(AKR): 5193

Basılı Eserler:

Repp, R.C. *Müfti of Istanbul A Study in the Development of The Ottoman Learned Hierarchy*. London: Ithaca Press, 1986.

Atçıl, Adurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Aydın, Bilgin - Günalan, Rıfat. "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadınları". Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı. İstanbul: Etkin Kitaplar Yay. 2011, 19-34.

Aydın, Bilgin - Yurdakul, İlhami. "Şeyhülislâmlık (Bab-1 Meşihat) Arşivi Defterleri". *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 0/24 (2015), 101-107.

Baltacı, Cahid. "Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti" *İslam Medeniyeti Mecmuası* 4/1 (Temmuz 1979), 55-100.

Emin Bey. "Târihçe-i Tarîk-i Tedris". *İlmiyye Salnamesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, 533-543.

Erünsal, İsmail. "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri". *İslam Medeniyeti Dergisi* 4/39, (1980), 19-32.

Güldöşüren, Arzu. "Üç Asır İstanbullu Bir Ulema Ailesi: Arabzadeler". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 23/45 (Aralık 2018), 24-79.

Güldöşüren, Arzu. "Osmanlı Ulemâsı ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarik Defterleri". *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 0/34 (2018), 125-129.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 25-46.

İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)". *Belleten* 61/232 (Aralık 1997), 597-700.

İpşirli, Mehmet. "İstanbul kadılığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/305-307. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İpşirli, Mehmet. "Payitaht İstanbul'un idaresi ve İstanbul Kadısı". *Büyük İstanbul Tarihi* 3/58-76. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016.

İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.

Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin). haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.

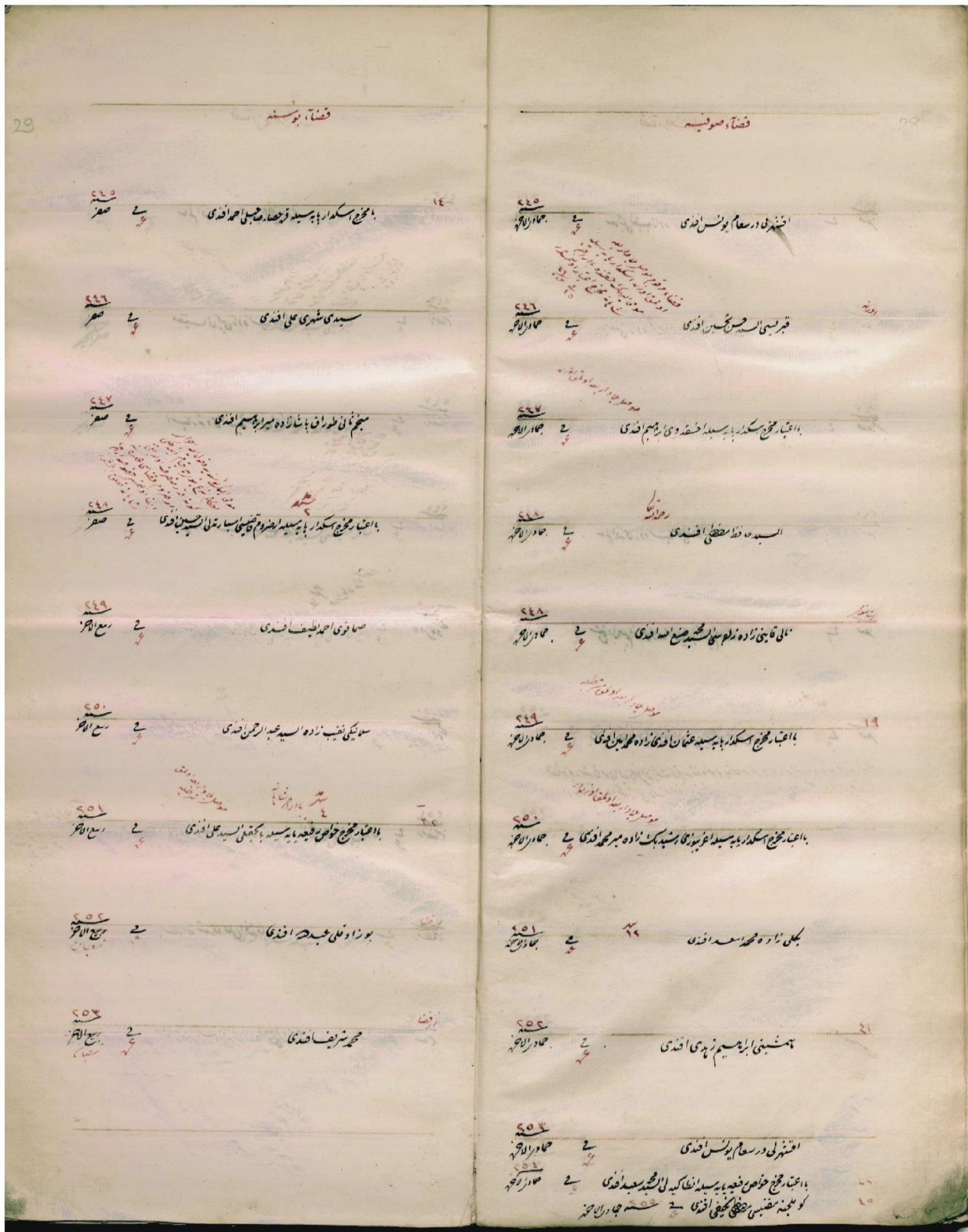
Kılıç, Cihan. *Osmanlı İlmiyesinde İstihdam ve Kariyer*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019.

Kılıç, Cihan. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarîk Defterine Göre)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 0/65 (Erzurum 2019), 265-287.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.

- Kiel, Machiel. "Yenişehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43 / 474-476. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sarı, Nil. "Behcet Mustafa Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5 / 345. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Şentop, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl sonlarına kadar)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Unan, Fahri. "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı". *Belleten* 62 / 233 (1998), 41-64.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29 / 267-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Unan, Fahri. "Pâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34 / 193-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 2014.
- Yurdakul, İlhami. "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naipleri ve Kadıları". *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmi Hayat ve Eğitim*. 149-168. Ed. Zekeriya Kurşun - Ahmet Usta. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.

EK 2. Tarîk Defterinden örnek (Kaza-i Sofya, Kaza-i Bosna)

EK 3. Kazasker ruznamçesinden örnek

